

Andrej Hozjan

doc. dr., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru,
Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

e-naslov: andrej.hozjan@um.si

DOGAJANJE V PREKMURJU V ZVEZI Z NJEGOVO PRIPADNOSTJO OD SEPTEMBRA 1918 DO JANUARJA 1919

UVOD¹

Pregled razmer ter najpomembnejših dogajanj v zvezi z razvojem celokupne situacije v Prekmurju v mesecih tik pred koncem prve svetovne vojne in do januarja 1919 je razdeljen v dve kratki obdobji. Prvo obsega čas od septembra do 3. novembra 1918, drugo pa čas od 3. novembra 1918 do sredine januarja 1919. Za sestavo tovrstnega opisa je na razpolago že res kar precej tako slovenskojezične literature² kot tudi materiala v drugih jezikih. Prav v letih pred in v samem jubilejnem letu 2019 je znova nastalo nekaj obširnejših pregledov, ki so bodisi citirani v opombah ali razvidni v seznamu literature.³ V zadnjem obdobju je priključitvena doba 1918–1919 h globlje zastavljenim analizam glede razmer in

¹ Objava je del raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, št. P6– 0138 (A). Financira ga Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Že pokojni Franc Kuzmič je sestavil zelo priročen spisek tovrstne literature, Bibliografija o prevratni dobi v Prekmurju. Glej: <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva/pomurja/bibliografije/tematske-bibliografije/prevratna-doba> (pridobljeno: 2. 4. 2020).

³ Nekaj najnovejših člankov in monografij: Viktor Vrtnjak, *Prekmurje po prvi svetovni vojni*, v: *Zbornik soboškega muzeja 9–10* (ur. Franc Kuzmič), Murska Sobota, 2007, str. 71–116 (dalje: Vrtnjak, *Prekmurje po prvi*); Zoltán Paksy, *Dejavnost vodilnih teles za Medžimurje in Pomurje v letih 1918–1919*, v: *Zbornik soboškega muzeja 11–12* (ur. Metka Fujs), Murska Sobota, 2008, str. 7–22; László Göncz, *Prekmurje 1918–1919*, v: *Zbornik soboškega muzeja 24* (ur. Metka Fujs), Murska Sobota, 2017, str. 177–201 (dalje: Göncz, *Prekmurje 1918–1919*); Natalija Cigut, *Ustanovitev murske republike v luči sočasnega časopisa*, magistrsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, 2017 – dostopno na spletu: <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=68656&lang=slv> (pridobljeno: 20. 3. 2020); Andrej Lažeta, *Povsod pokažimo, da smo Slovenci: kaj se je v Prekmurju godilo leta 1918 do poletja 1919?*, Murska Sobota 2019 (dalje: Lažeta, *Povsod pokažimo*); Darjan Lorenčič, *1919: Rdeče Prekmurje*, Pekel 2019. Posebej Vrtnjakova in Gönczova objava sta med temeljnimi teksti za pričujočo razpravo.

položaja Prekmurja spodbudila tudi avtorje, ki doslej o tem niso pisali.⁴ To pač pomeni, da je tovrstna problematika tega dela slovenskega etničnega prostora dejansko našla ustrezno mesto v novejši slovenski historiografiji.

SEPTEMBER–3. NOVEMBER

V poznem poletju 1918 so se na bojiščih pojavljali vse očitnejši znaki pomanjkanja vojnih spopadov. Bližajoči se konec je še posebej intenzivno zaznamovalo tudi dogajanje na Slovenskem. Domala neverjetno pa je, da se je eno sploh najpomembnejših dejanj celotne zgodbe o priključitvi Prekmurja, vsaj po mnenju avtorja pričujoče razprave (dalje: avtor), zgodilo pravzaprav že konec meseca septembra 1918. Takrat so v Mariboru ustanovili Narodni svet za Štajersko, ta pa je znotraj sebe hitro osnoval še pododbor za Prekmurje ter ga zaupal duhovniku in predavatelju na mariborskem bogoslovju, prof. dr. Matiji Slaviču. Še preden je torej kdorkoli drug v slovenskem etničnem prostoru na desnem bregu Mure sploh vedel za to pokrajino ali o njej konkretno razmišljal kot o spornem ozemlju, vključujoč Madžare, so v Mariboru s tem korakom idejno napovedali »boj«, točneje svoje zanimanje tudi za *Slovensko krajino*, kot so jo domačini Prekmurci takrat imenovali. Slavič (roj. Bučečovci 1877 – u. Ljubljana 1958), z udeležbo na mirovni konferenci med najzaslužnejšimi za diplomatsko pridobitev Prekmurja, se je takoj vrgel na delo: še pred formalno ustanovitvijo pododbora je prehodil celotno ozemlje *krajine* in navezoval stike z župniki, zbirajoč uporabne podatke.⁵ Temeljiteje se je s tem prostorom seznanil tudi drugi pomemben član delegacije SHS v Versaillesu, prof. dr. Franc Kovačič.

Oktobrski dogodki v smislu zaključevanja vojnih operacij so se kar prehiteli. Zadnja antantna ofenziva je oznanila bližnji konec vojne. Vladar Karel je kmalu nato odstopil kot cesar Avstrije, ne pa tudi kot kralj svetoštetfanske krone. Sledil je odstop vlad v obeh državnih delih, temu pa razglasitve novih nacionalnih držav Češkoslovaške, Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. 10.) ter malo pozneje še Poljske. Madžarska je z razglasitvami praktično v trenutku izgubila ozemlje zdajšnje Slovaške ter gornjega dela današnje Romunije oziroma pokrajino Erdelj. Hkrati se je že združena Hrvaška s sklepom svojega sabora isti dan ločila od simbolnega predmeta oblasti, od svetoštetfanske krone. Madžari sami so Karla odstavili s prestola; oblast so prevzeli meščanski politiki. Država pa

⁴ Prim. Jurij Perovšek, »V zaželeni deželi«. *Slovenska izkušnja s kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918–1941*, Ljubljana, 2009, pogl. o Prekmurju, str. 120–133.

⁵ Matija Slavič je bil o Prekmurju vsestransko podkovani pisec dveh monografskih del, krajših in daljših jubilejnih, časopisnih in drugih zapisov o pokrajini. Vrh njegove plodne ustvarjalnosti in publicistike v tem smislu pomeni knjiga, izšla v dveh izdajah, francoski (skrajšan naslov: *Le Prekmurje*, Paris, 1919) in bistveno razširjeni slovenski: *Prekmurje*, Ljubljana, 1921. Ponatis: Murska Sobota, 2019. Še najnovejša slovenskojezična razprava o njem: Maksimilijan Matjaž, Matija Slavič – profesor, bibličist in državnik, v: *Učitelji teološke fakultete za ustanovitev in ohranitev Univerze v Ljubljani (AES 41)* (ur. Bogdan Kolar), Ljubljana 2019, str. 143–162.

je ob nezmožnosti urejanja tako zunanjepolitičnih razmer/odnosov z novimi sosedami kot tudi vsakdanjika ljudi začela drseti v negotovost.⁶

Takratno stanje, vsakdanjik, življenjske razmere v Prekmurju se z besedami lahko opiše samo kot vsesplošno pomanjkanje – tudi osnovnih življenjskih dobrin, negotovost, upravičen srd ter malone tragično vračanje stotin in stotin domačih fantov in mož iz vojske, nekaterih še zdravih, drugih tako ali drugače ranjenih oziroma prizadetih. Posledice vojne so čutili preživeli: invalidi, vdove, otroci brez očetov, kmetije brez moške delovne sile, ... Najhujši pa je bil krvni davek. Vojskovanje je pokrajini od okrog 20.000 v njej mobiliziranih vzelo skorajda 2.800 življenj mrtvih in pogrešanih – števila je predstavljala tri odstotke leta 1910 popisane celotne populacije prostora.⁷

Jožef Klekl st.⁸ (dalje: Klekl), v Črenšovcih živeč in zavoljo nenadne bolezni hitro upokojen župnik, je dotlej za umrlim Francem Ivanocyjem že prevzel vlogo najuglednejše osebe prekmurskoslovenskih katolikov. Od leta 1913 je izdajal priljubljen, tedensko izhajajoč list *Novine* v domačem dialektu in tako z obveščanjem ter komentiranjem tako najpomembnejših kot vsakdanjih dogodkov ter razvoja situacije medijsko oblikoval razpoloženje tukajšnjega slovenskega življa. Sedaj vemo, da je kot lastnik takrat edinega rednega tiskanega in ljudstvu zelo lahko dostopnega slovenskojezičnega medija neposredno vplival na potek dogajanj, ne sicer kot kak sodobni »medijski magnat«, temveč predvsem kot dejanska duhovna, ne oblastna avtoriteta. Vplival je lahko predvsem na sicer tanek sloj izobraženih domačih katoliških duhovnikov in redovnikov, ki pa so imeli očiten vpliv v svojih takratnih mikrookoljih.

V ta sklop je šlo takratno Kleklovo pisanje o znakih konca vojne in vse očitnejšem razpadanju oblastnih ustanov; pa tudi o početju judovskih trgovcev, predvsem v dolnjem Prekmurju, recimo prikrivanju in neprodaji trgovskega blaga. Nekateri avtorji so to označevali in še označujejo kot nastavke njegovega antisemitizma. Ko te tekste beremo podrobneje, se dejansko ne moremo ograditi od njihove antisemitske naravnosti, ne moremo govoriti, da jih sploh ni bilo. Avtor izrecno dvomi, da so jih *Novine* objavljale z namenom spodbujanja obračunavanja z judovskimi trgovinami. So pa zatoj posredno, vendar najverjetneje resnično vplivali na bližnje dogajanje v le-teh. Klekl je, ob svojem bratrancu Jožefu Kleklu ml. ter takratnih župnikih, bogojinskem Ivanu Baši in beltinskem Štefanu Kūharju, postal zaupna oseba in trdna opora Slaviču v prizadevanjih za njihov končni, vendar še zelo meglen cilj: združitev Slovencev na obeh bregovih Mure v isti državi.

⁶ László Kontler, *Tisočletje v srednji Evropi. Madžarska zgodovina*, Ljubljana, 2005, str. 259, 263–264.

⁷ *Prišo je glás. Prekmurci v vojni 1914–1918*, Katalog razstave (ur. Metka Fujs), Murska Sobota, 2015, str. 59 in 63; *Prišo je glás. Prekmurci v vojni 1914–1918. Padli in pogrešani* (ur. Metka Fujs), Murska Sobota, 2016, str. 3–4.

⁸ Jožef Papp, Jožef Klekl st.: <http://www.pomurci.si/osebe/klekl-jozef-st>. (pridobljeno: 2. 4. 2020).

Tudi o neki količjak obširnejši akciji navijanja ali celo izražanja javnih zahtev za spremembo obstoječih državnopravnih razmerij v Madžarski kot domovini s strani domačega prebivalstva je pred sredino oktobra neustrezno pisati. Takratno opredelitev prekmurskega človeka za ali proti kraljevini in kralju oziroma za neko novo, še povsem neznano državo, je lepo podal Vrbnjak, češ da Prekmurcu ta opredelitev ni bila lahka. Enostavna paralela njegovega občutenja zvestobe kroni je bila skorajda na las enaka zvestobi v Avstriji živečih Slovencev. Tudi poznejši prekmurski narodni buditelji so bili še v zadnjih nekaj mesecih vojne izraziti in zvesti služabniki kralja.⁹ Kako hitro so se pričele spreminjati smeri njihovega tovrstnega razmišljanja, recimo miselnost Klekla?

Do začetka novembra se je »javno mnenje« o vsakdanjiku v dolnjem Prekmurju že prevesilo v stopnjo, ko so posamezniki krenili celo v neorganizirano razbijaštvo in posamična nasilna dejanja. Novice, ki so prihajale iz notranjosti ali posebej iz sosednjega Medmurja (hrv. Međimurje), so bile alarmantne. Ljudska jeza se je širila naokoli in spodbujala k rušenju dotedanjega sveta. Svoje so za ustvaritev razmer dodali še trije dogodki, ki ljudem niso ostali prikriti. Klekl je s pomočniki uspešno spodnesel oktobrsko (20. 10.) promadžarsko prireditve v Murski Soboti za nadaljnji obstoj Prekmurja v Madžarski. Ta dogodek je bil sploh prva javna prireditev v pokrajini, na kateri so se posamezniki spontano, kot odziv na izrečene govore, pričeli takoj in glasno izjasnjevati za »Jugoslavijo«, čeprav le-te formalno še ni bilo. Nato pa je ljudstvo zvedelo za ustanovitev Države SHS. Shoda za promocijo le-te v Ljutomeru 3. 11., na dan kapitulacije dvojne monarhije, se je udeležilo kar nekaj sto Prekmurcev, ki jih je za to navdušil prav Klekl. Jožef Cigan iz Žižkov je na njem prebral prvo od pozneje še več znanih Kleklovih izjav, tako imenovani »Kleklov koncept«, ki ga je moč povzeti kot »željo po združitvi Slovenske krajine z brati Slovenci onkraj Mure«, kar pa je bila srž prej omenjenega cilja.¹⁰ Tam prisotni general Maister se je po zborovanju na kratko sestal z njihovimi predstavniki, jim razložil svoj namen zasedbe pokrajine v primernem trenutku ter jih prosil za začetek njihovih priprav na to.

Nadaljevanje je znano: v dolnjem Prekmurju se je v več krajih sprožilo spontano razbijanje in plenjenje javnih zgradb, judovskih trgovin, gostiln, obratov in nekaterih graščin. Ljudstvo se je najhuje zneslo nad gradom v Beltincih, oropalo kašče, kleti in drugo, temeljito požgalo vse upravne in druge gospoščinske papirje, dokumentacijo in drugo, hranjeno v grajskih prostorih. [Zato smo recimo vse do danes zgodovinarji, usmerjeni v starejšo prekmursko preteklost, menili, da se o gospodstvu Beltinci ni ohranilo prav nič virov. Pa smo se k sreči zmotili; niso mogli požgati tistega, česar takrat niti ni bilo več v gradu, to pa je

⁹ Prim. Vrbnjak, Prekmurje po prvi, str. 78, 86.

¹⁰ Prim. Vrbnjak, Prekmurje po prvi, str. 88.

bilo najstarejše gradivo, ki ga danes hranijo v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju.] Takratno beltinsko dogajanje je kot zadnji/v zadnjih desetletjih v več knjigah o preteklosti Beltincev najceloviteje popisal Peter Šraj na podlagi pridobljenih virov, tudi od enega od potomcev članov plemiške družine Wimpffen-Zichy, zadnjih plemiških lastnikov gradu.¹¹

Kako razložiti, kako razumeti tak izbruh ljudskega gneva in hkrati dolgo zatajevano antisemitsko razpoloženje? Glede slednjega je stvar jasna: judovski trgovci so imeli monopol v oskrbi ljudi z osnovnimi potrebščinami, od soli, sladkorja, petroleja, vžigalic in cigaret naprej. Njihove trgovine ali pa gostilne so delovale v kar precej krajih na Markovskem. Zato so celotno vojno dobo po mili volji prikrojevali cene potrebščin. Od zadnjih mesecev vojne so, s pogledom v čas po njej, že prikrivali svoje zaloge in jeza med ljudmi je naraščala. Primanjkovalo je v bistvu vsega. Bližala se je zima, ljudje so vedeli, da jo je predvsem treba preživeti; zavoljo dolgotrajnega pomanjkanja so jih pestile tudi bolezni, zdravstvena oskrba pa je bila ob zlomu praktično nikakršna. Nič nenavadnega ni bilo to, saj so se podobna hudodelstva dogajala tudi v Medmurju in sploh množično v številnih krajih Madžarske. Že dan ali dva po dogajanju pred beltinskim gradom so oblasti pričele nasilno ukrepati: sem poslani vojaški poveljnik Viljem Tkalec je enega ujetega v Črensovcih »za zgled« obesil. Pravne podlage za tako nasilni odziv seveda ni imel. Županijska oblast Zale je v 6. novembra razglašenem »naglem sodišču« (izrednem (!)) obveščala prebivalstvo okraja Dolnja Lendava ter vseh medmurskih okrajev o uvedbi izrednih razmer in ustanovitvi tega sodišča.¹² Ivan Jerič iz Dokležovja, za slovenstvo zagnan 27-letni povratnik z italijanskega bojišča, je v smrtni nevarnosti zbežal čez Muro v Ljutomer, kot bo nato v naslednjem letu moral še dvakrat. Nemiri so se z nastopom vojaških represalij hitro pritajili ter zaključili nekaj dni po razširitvi novice o kapitulaciji.

OBDOBJE OD 3. NOVEMBRA DO SREDINE JANUARJA

Kapitulaciji Avstro-Ogrske je takoj sledilo premirje med Antanto in Madžarsko ter določitevčasne razmejitve oziroma demarkacijske črte, po kateri je slednja obdržala Prekmurje, Porabje in Medmurje, česar pa v sami pokrajini niso zvedeli vse do marca 1919. Mlajši Prekmurci, med njimi kar nekaj bivših vojakov in ljubljanskih dijakov, so se pod vodstvom Jeriča v Ljutomeru organizirali v vojaško enoto, imenovano *prekmurska legija*, z namenom in po možnosti zasesti ter pripojiti pokrajino novi državi. Vzpostavili so stik z generalom

¹¹ Peter Šraj, *Beltinci 1322–1993*, Beltinci 1995; isti, *Beltinci z okolico*, Beltinci 1997.

¹² Julijana Jahn, *Medimurje u suvremenom dobu*, v: *Pregled povijesti Međimurja*, Čakovec, 2003, str. 127; Zoltán Paksy, *Dejavnost vodilnih teles za Međimurje in Pomurje v letih 1918–1919*, v: *Zbornik soboškega muzeja 11–12* (ur. Metka Fujs), Murska Sobota 2008, str. 14–15.

Maistrom v Mariboru. Še pred koncem meseca so se v Ljutomeru sestali s Francozom, grofom Henrijem Begouënom, ki je kot izdajatelj časnika na lastno pest prišel na obhod slovenskih etničnih mejá ter se znašel tudi tam. Vse pa je prese-netila nenadna, sploh po narodnih oblasteh neodobrena združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS 1. decembra. To je marsikomu, tudi Kleklu, dalo zelo misliti, kako naprej.

Pravoslavna vera kralja Aleksandra Karađorđevića in njegovega dvora namreč tukajšnji katoliški duhovščini nikakor ni ustrezala: zbali so se izgube svojega vpliva na ljudstvo. Istega dne, 1. decembra, se je v Bogojini pri znanem tamkajšnjem župniku Ivanu Baši sestalo več prekmurskih duhovnikov. Zasno-vali so načrt prekmurske avtonomije v okviru Madžarske. Le-tega pa Klekl ni potrdil in zato ne objavil; zdel se mu je nezadosten, premalo odločen itd. Še isti dan je Maister zasedel Radgono (Bad Radkersburg). Teden zatem je Klekl v *Novinah* izdal svojo vizijo avtonomije prav tako v madžarskem okviru; nato pa je, pričakujoč odzive oblasti na to objavo, v strahu pred morebitno aretacijo odšel v Radgono na zdravljenje. Hkrati je iz Murske Sobote dotlej že pobegli član prek-murske madžarske posestniške elite grof Szapáry objavil oris nove upravne eno-te – Murske županije, ki bi naj tukajšnjim Slovencem izpolnila nekaj jezikovnih in drugih pravic, ponudila delovna mesta itd. Jerič in Mihael Kühar pa sta kar odšla v Ljubljano zaprosit tamkajšnji narodni svet oziroma osrednje vladno telo za izvedbo priključitve h Kraljevini SHS. Zgodba je že kar znana: člani sveta so ju začudeno gledali, češ, kaj tam prek Mure res živite Slovenci?

Madžarske oblasti so, sledeč svojim idejam o avtonomiji, semkaj poslale posebnega vladnega komisarja za Slovensko krajino, Prekmurca dr. Bélo Obála. Obal je bil v bistvu zanimiva osebnost, univerzitetno izobražen profesor teolo-gije na evangeličanskem bogoslovju v Prešovu, prekmurskoslovenskega rodu, in kar je bilo najvažneje – človek z zaslombo takratnih oblasti. Imel je nalogo z vsemi sredstvi uresničiti to idejo, ki bi pokrajino obdržala v državnem okviru.

Hkrati je tudi Maister, kljub načrtani začasni meji, že snoval načrte za nje-no vojaško zasedbo. A prehitelo ga je dogajanje v sosednjem Medmurju, ki so ga močne hrvaške sile z nenadno akcijo, sicer že drugo – prva jim je zavoljo sla-be pripravljenosti v novembru hudo spodletela –, na predbožični dan zasedle iz kar štirih smeri. V sklopu zasedbe je manjši hrvaški oddelek pod vodstvom Roberta Antića, namestnika enega od vodij celotne operacije, kapetana Ermini-ja Jurišića, še isti dan dopoldne po načrtu došel do broda pri Razkrižju, ki naj bi ga zavzel in stražil tamkajšnji strateški prehod čez reko. Vendar so ti vojaki takoj po prihodu k reki pričeli streljati na madžarske orožnike na nasprotnem levem bregu ter kmalu nato s pomočjo tja prispelega domačina, takratnega

ljubljskega dijaka Jožefa Godine¹³ z Dolnje Bistrice – ki je bil prepričan, da gre za Maistrove vojake in njegovo zasedbo (!) – prišli čez Muro ter skupaj z Godino zasedli »njegovo« vas Dolnjo Bistrico. Naslednji dan se jih je večina vrnila, preostali pa so pod Godinovim poveljstvom zavzeli še Črensovce, ne da bi to hkrati javili Jurišiću, kar bi bilo v dani situaciji več kot nujno. Ta je, sicer brez takih ukazov in vodenja njegovih nadrejenih, operiral v južnejši smeri, prestopil reko pri Murskem Središču ter zasedel prostor okolice Dolnje Lendave skupaj z osrednjim krajem. Zelo hitro, v bistvu takoj, se je prav ta nekomunikacija, izostanek povezanosti med obema, izkazala kot usodna za potek Godinove akcije.¹⁴

Ne vedoč za to akcijo so Maister, Slavič, Jerič in drugi 26. 12. pripravili veliko zborovanje v Radgoni za priključitev pokrajine, ki je odlično uspelo. Ironija usode pa je hotela, da so zgrešili dejanski cilj le-tega, ki bi ga v primeru pravočasnih vesti zlahka dosegli, če bi namesto zborovanja z vojsko na hitro zasedli celoten prostor. Že isti dan so madžarske enote odbile Godino, nato pa jih je znova pregnal iz južne smeri semkaj prispeli Jurišić, prodrli kar do Murske Sobote in jo malce pred novim letom zasedel. Nastalo je svojevrstno zasedeno ozemlje s središčem v največjem prekmurskem kraju. O teh svojevrstnih podvigih tako Godine kot Jurišića se je v naslednjih dneh razpisalo celotno slovensko časopisje.¹⁵ Medtem pa v *Novinah*, razumljivo, o spopadih ni bilo niti besedice. Vendar se zasedba brez pomoči od nikoder ni dolgo obdržala. Že 3. januarja zgodaj zjutraj so jih Madžari pregnali, Godino (in Jurišića) ter še nekaj častnikov zajeli ter jih hoteli takoj na mestu samem ustreliti. V zadnjem trenutku pa so si Madžari premislili in jih odpeljali v zapor v Sombotel.¹⁶

Sledile so intenzivne povračilne dejavnosti oblasti – še nekaj tednov po koncu v Murski Soboti so se vrstile aretacije, pregoni in zasliševanja morebitnih simpatizerjev ter pomagačev zasedbe. Pomoči od Maistra, ki je končno zvedel za akcijo, ni bilo, saj je moral že dva dni po radgonskem zboru zavoljo nenadnega protiudarca avstrijskih sil usmeriti vse svoje sile na Koroško, ki mu je bila strateško pomembnejša. Potem ko je izgubil Radgono, pa tudi dejansko ni več mogel razmišljati o vojaški zasedbi Prekmurja. Ta edina konkretna vojaška akcija v Prekmurju za priključitev h Kraljevini SHS do ustanovitve *murske republike* je bila spontana, končno tudi povsem neusklajena z Maistrom.

¹³ Jožef Papp, Jožef Godina: <http://www.pomurci.si/osebe/godina-jozef/765/> (pridobljeno: 3. 4. 2020).

¹⁴ »Medžimurje v naših rokah«, v: *Slovenski narod*, 28. december 1918, št. 307, str. 2–3; »Prekmurje oteto!«, v: *Stráža*, 30. december 1918, št. 104, str. 2; »Medžimurje in Prekmurje v naših rokah«, v: *Mariborski delavec*, 3. januar 1919, št. 2, str. 1–2.

¹⁵ »Junaški gimnazijec«, v: *Stráža*, 30. december 1918, št. 104, str. 3; ponatis celotnega identičnega članka: *Slovenec*, št. 2, 3. januar 1919, str. 3, in delni ponatis članka v članku: »Medžimurje in Prekmurje v naših rokah«, v: *Slovenski narod*, 2. januar 1919, št. 1, str. 2; »Medžimurje in Prekmurje v naših rokah«, v: *Mariborski delavec*, št. 2, 3. januar 1919, str. 1–2; »Prekmurje osvobojeno«, v: *Slovenec*, št. 3, 4. januar 1919, str. 3; »J.(ožef) G.(odina), Slovenska krajina ob desetletnici osvobojenja«, v: *Slovenec*, 28. oktober 1928, št. 248 – priloga.

¹⁶ Jožef Godina, »Na smrt obsojeni: kako smo padli v ogrsko ujetništvo v Murski Soboti, 3. januarja 1919«, v: *Mohorjev koledar 2002*, Celje, 2001, str. 190–192 – identičen ponatis celotnega članka iz: *Slovenec*, 28. oktober 1928, št. 248 – priloga.

Sam Godina je Jurišičevo početje pozneje neizprosno označil za avanturistično in neodgovorno, brez vsakršnega resnejšega temelja in ideje, kaj sploh storiti po prvotnem šoku za oblastno stran. Hkrati je dejstvo, da bi tudi v primeru Maistrove takratne zasedbe pokrajine madžarske oblasti reagirale z nastopom vojske – kar se v primeru zasedbe Medmurja recimo ni zgodilo, tu pa bi se zagotovo – in bi bilo obdržati ozemlje bistveno težavnejša naloga kot sama nenadna zasedba. Tako pa je, vsaj po generalovi trditvi, Jurišičeva pustolovščina v bistvu prekrizala takraten Maistrov načrt. Kako negotovo je še danes pisati o tem, namreč kaj bi bilo, če bi bilo, pa odlično ilustrira razplet celovite situacije pozneje v mesecu maju 1919: tudi takrat oziroma konkretno nekaj tednov pozneje je Maister imel trdno voljo vojaško zasesti Prekmurje, kar je zatrdil Jožefu Godini, ko ga je ta prišel v Maribor osebno prosit za pomoč. Pa mu je to preprečil avstrijski nenaden napad na Koroškem in je moral vse svoje sile skoncentrirati na sever (!). Tudi iz te namere ni bilo nič.

Neuspeh Jurišičeve akcije je vsestransko vplival na nadaljnja dogajanja v zvezi s pokrajino. Klekl jo je obsodil, saj se tudi sicer ni strinjal z vojaškimi posegi. Oblasti, ki jih dotedanji dogodki niso usmerili v intenzivnejše ukvarjanje z razmerami v tem koščku državnega prostora, so takrat utrdile svoje položaje in naročale komisarju Obálu čim intenzivnejše delo. Dejansko pa niso storile prav ničesar za morebitno izboljšanje razpoloženja ljudstva. Splošne življenjske razmere so se iz meseca v mesec slabšale. Meščanska oblast, ki so jo izvajale večkratno izmenjane ter zato bolj ali manj provizorične vlade, je izmučenemu prebivalstvu obljubljala mir, ureditev preskrbe z osnovnimi živili in potrebščinami, delovanje osnovnih prometno-komunikacijskih sredstev; kmečkim slojem, ki so bili v državi v ogromni večini, pa seveda tudi agrarno reformo, po kateri bi prav oni postali lastniki dotedanje veleposestniške zemlje. Slednje je izjemno zanimalo tudi Prekmurce. Vendar reforme in zemlje ni bilo.

V takem vzdušju se je 12. 1. v Parizu pričela mirovna konferenca, na katero so povabili tudi delegacijo SHS, in kamor je do poznega meseca prišel tudi Slavič. V pokrajini pa je razvoj kljub šoku po Jurišičevi avanturi šel naprej. Sledil je sprejem in objava več avtonomističnih izjav, ki so v bistvu kazale dvojno voden pot. Pomemben je bil še shod ljudstva v Beltincih v organizaciji Bele Obale, na katerega naj bi 17. januarja prišlo celo okrog 10.000 udeležencev. Njegov govor, s katerim je ponujal največ, kar je bila madžarska oblast pripravljena ponuditi tukajšnjim Nemadžarom, je izvisel in se sprevrgel v pravcati navijaški zbor za priključitev k SHS.¹⁷ Odtlej si oblasti v bistvu niso več mogle delati utvar, da bo ta obmejna situacija brez nekega večjega napora ostala v državnem okviru.

¹⁷ Lažeta, *Povsod pokažimo*, str. 55–57.

Nihče na oblastni strani pa v tistem trenutku še ni razmišljal o možnosti celo izgube pokrajine.

ZAKLJUČEK

Očitno sta se do sredine januarja 1919 med samimi Prekmurskimi Slovenci že izcimili dve izvirno prekmurski varianti nadaljnje usode pokrajine: Jeričeva in Godinova »vojaška« s simpatizerji za pridružitev SHS-u, in Kleklova avtonomistična, bodisi znotraj Madžarske bodisi SHS-a, ki jo je podprl večji del prekmurskoslovenske duhovščine. Le-ta se je tako slednjič januarja dokončno izrekla o avtonomiji. Klekl je namreč v Črenšovcih skupaj z župniki Bašo, Sakovičem in drugimi oblikoval novo zahtevo za avtonomijo, torej načrt izjemno visoke stopnje avtonomije tukajšnjega slovenskega življa. Vendar je bil kontekstualno zaključen z dvoumno dikcijo: razumeli bi jo lahko kot v bodoče da in ne znotraj Madžarske, temveč Jugoslavije; za Madžarsko bi se naj odločili le v primeru, če bi tako odločila mirovna konferenca. Dejansko pa je tudi ta nato še dodatno poostrena zahteva dolgoročneje nujno vodila v pridružitev h kraljevini SHS, saj je Klekl zelo dobro vedel, da je oblasti ne bodo sprejele. Vse skupaj je po avtorjevem mnenju tako že sredi januarja 1919 dobilo predznak spretno vodene Kleklove dvojne igre, v kateri pa so bili vložki zelo visoki. Ne pozabimo, da je Klekl moral le nekaj mesecev zatem že vnovič bežati iz Prekmurja, saj mu je šlo za življenje. Enako se mu je nato zgodilo med drugo vojno. Ali bi Madžari že spomladi leta 1919 res ubili človeka, za katerega bi vedeli, da je v tem burnem času pravzaprav delal za njihovo stran? Tako so vsakršne dvomljive in v bistvu zavajajoče ocene njegovega ravnanja v teh prvih mesecih po koncu vojne in sploh v letu 1919, ki so jih zapisovali avtorji po drugi svetovni vojni, neosnovane in povsem odvečne. Enostavno: Ali si je danes možno predstavljati to »prevratno« dobo v pokrajini brez Kleklove prisotnosti in dejavnosti? Nemogoče.

VIRI IN LITERATURA

Neobjavljeni viri

Cigut, Natalija, *Ustanovitev murske republike v luči sočasnega časopisja*, magistrsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, 2017. Dostopno na spletu: <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=68656&lang=slv> (pridobljeno: 2. 4. 2020).

Objavljeni viri

Osebni arhiv mag. Karoline Godina, dr. med:

Televizijski dokumentarni film *Ob 100. obletnici priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom*, 1. del: *Prekmurje po prvi svetovni vojni*, 2. del: *Vas Dolnja Bistrica v občini Črenšovci, prvo osvobojeno prekmursko ozemlje po prvi svetovni vojni*, scenarij: mag. Karolina Godina, TV Eksodus (Maribor, 2019).

Hozjan, Andrej (ur.), *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu. Das Archivgut der Herrschaft Beltinci (Bellatincz) in dem Familienarchiv der Grafen Csáky in dem Österreichischen Staatsarchiv. A Beltinci (Belatinci) uradalom levéltári anyagának jegyzéke a Csáky grófok családí levéltárában, az Osztrák Állami Levéltárban*, 1. popr. izd., Maribor, 2017.

Časopisi

Mariborski delavec – Maribor, 1918–1919.

Novine – Szombathely, Maribor, 1918–1919.

Slovenec – Ljubljana, 1918–1919.

Slovenski narod – Ljubljana, 1918–1919.

Straža – Maribor, 1918–1919.

Literatura

Fujs, Metka, Smo Prekmurci znali izkoristiti prevratna obdobja?, intervju z zgodovinarico Metko Fujs o Prekmurju in Prekmurcih v tem stoletju, *Vestnik* [tiskana izd.], 10. 9. 1998, št. 37, str. 10.

Godina, Jožef, Na smrt obsojeni: kako smo padli v ogrsko ujetništvo v Murski Soboti, 3. januarja 1919, v: *Mohorjev koledar 2002 (ur. Matija Remše), Mohorjeva družba*, Celje 2001, str. 190–192.

Göncz, László, Prekmurje 1918–1919, v: *Zbornik soboškega muzeja 24* (ur. Metka Fujs), Pomurski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2017, str. 177–201.

Hozjan, Andrej, Telegram olajšanja. Prekmurje 1918–1919, v: *Prekmurje 100*, posebna priloga *Slovenskih novic* in *Dela*, 10. 8. 2019, str. 8.

Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međumurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske (ur. Petar Jelavić), Udruženje ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb 1940.

Jahn, Julijana, Međimurje u suvremenom dobu, v: *Pregled povijesti Međimurja* (ur. Branimir Bunjac), Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec 2003.

Jerič, Ivan, *Moji spomini*, Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota 2000.

Jerič, Ivan, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*, Stopinje, Murska Sobota 2001.

Kalšan, Vladimir, *Međimurska povijest*, Zagreb, 2006.

Lažeta, Andrej, *Povsod pokažimo, da smo Slovenci: kaj se je v Prekmurju godilo leta 1918 in do poletja 1919?*, samozaložba, Murska Sobota 2019.

Lorenčič, Darjan, 1919: *Rdeče Prekmurje*, Zavod Volosov hram, Pekel 2019.

Matjaž, Maksimilijan, Matija Slavič – profesor, bibličist in državnik, v: *Učitelji teološke fakultete za ustanovitev in ohranitev Univerze v Ljubljani (AES 41)* (ur. Bogdan Kolar), Ljubljana, 2019, str. 143–162.

Paksy, Zoltán, Dejavnost vodilnih teles za Međimurje in Pomurje v letih 1918–1919, *Zbornik soboškega muzeja 11–12* (ur. Franc Kuzmič), Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2008, str. 7–22.

Perovšek, Jurij, »V zaželeni deželi«. *Slovenska izkušnja s kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918–1941*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2009.

Slavič, Matija, *Prekmurje*, Ljubljana, 1921. Ponatis, Murska Sobota, 2019.

Slavič, Matija, O prekmurški statistiki. Narodnosti v Prekmurju po uradnem madžarskem štetju iz 1890 in 1910, v: *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak), Murska Sobota, 1999, str. 123–135.

Slavič Matija, Narodnost in osvoboditev Prekmurcev, v: *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobodjenja* (ur. Vilko Novak), Konzorcij, Beltinci 1935, str. 46–82.

Vrbnjak, Viktor, Prekmurje po prvi svetovni vojni, v: *Zbornik soboškega muzeja 9–10* (ur. Franc Kuzmič), Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2007, str. 71–116.

Spletni viri

Kuzmič, Franc, Bibliografija o prevratni dobi v Prekmurju: http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva_pomurja/bibliografije/tematske-bibliografije/prevratna-doba (pridobljeno: 2. 4. 2020).

Papp, Jožef, Jožef Klekl st.: <http://www.pomurci.si/osebe/klekl-jozef-st>. (pridobljeno: 2. 4. 2020).

Papp, Jožef, Jožef Godina: <http://www.pomurci.si/osebe/godina-jozef/765/> (pridobljeno: 3. 4. 2020).

POVZETEK

Pregled najpomembnejših dogajanj v teh mesecih je razdeljen v dve kratki obdobji. Prvo, ki obsega čas od septembra do 3. novembra, predstavi zadnje tedne pred koncem vojne, kapitulacijo dvojne monarhije, dogodke v zvezi s pripravi na odločanje o novih državah, mejah in v tem okviru tudi o prihodnji pripadnosti naše krajine. Predstavljeni so najpomembnejši akterji na slovenski strani, posebej pa Matija Slavič in Jožef Klekl st. Do zgodnjega novembra se je »javno mnenje« o vsakdanjiku v pokrajini, posebno v dolnjem Prekmurju, že očitno prevesilo v neorganizirano razbijaštvo in nasilna dejanja, kar je sprožilo nasilne ukrepe oblasti. Nemiri so se nadaljevali še po kapitulaciji dvojne monarhije 3. 11.

Drugo obdobje, čas od 3. novembra do sredine januarja, pa zaznamujejo kar prehitvevajoči se dogodki in hiter, spreminjajoč se razvoj situacije. Določitev začasne razmejitve med Madžarsko in Državo SHS, od 1. decembra Kraljevino SHS, je krajino prisojala prvi. Mnogi, predvsem mlajši Prekmurci, se s tem nikakor niso mogli sprijazniti; nekateri so iskali pomoč v Mariboru in celo v Ljubljani; drugi so po svojih močeh agitirali med ljudstvom. Vrhunec dogajanja pa je predstavljala vojaška akcija: dan pred božičem ter na sam božič se zgodi nepričakovan »priključitveni« vpad hrvaškega vojaštva iz Medmurja v Prekmurje. Oddelek vojakov, ki s pomočjo Jožefa Godine iz Dolnje Bistrice prestopi Muro z brodom nad Razkrižjem, takoj nato v sodelovanju z njim zavzame »njegovo« vas in najbližjo okolico. Drugim hrvaškim vojakom uspe zasedba Dolnje Lendave in 28. 12. tudi Murske Sobote. Vendar so bili že 3. januarja razbiti in ujeti. Neuspeh te akcije je vsestransko vplival na nadaljnja dogajanja. V takem vzdušju se je 12. januarja v Versaillesu pri Parizu pričela mirovna konferenca, kamor je do poznega meseca prišel tudi Slavič.

Do januarja in v samem januarju nastane kar več obrisov avtonomije Prekmurja v okviru Madžarske; od teh sta dva plod domače duhovščine. Le-ta se

slednjič sredi januarja v Bogojini izreče o načrtu izjemno visoke stopnje avtonomije slovenskega življa, vendar še zmeraj v madžarskem državnem okviru. Očitno sta se dotlej izcimili dve izvirno prekmurski varianti nadaljnje usode Prekmurja: Godinova in Jeričeva »vojaška« s simpatizerji za pridružitev SHS-u, in Kleklova – z večjim delom domače duhovščine – avtonomistična bodisi znotraj Madžarske bodisi v okviru SHS-a. Dejansko pa je tudi ta nato še poostrena zahteva nujno vodila v pridružitev k slednji, saj je Klekl zelo dobro vedel, da je oblasti ne bodo sprejele. Dejansko razpoloženje slovenskega prebivalstva pa zelo jasno nakaže ponesrečeno zborovanje v organizaciji vladnega uradništva v Beltincih 17. januarja.

KLJUČNE BESEDE: zgodovina Slovenije, konec 1. svetovne vojne, Prekmurje, prekmurski Slovenci, dogodki na prelomu let 1918–1919

Summary

EVENTS IN PREKMURJE CONNECTED TO WHICH STATE IT BELONGS TO FROM SEPTEMBER 1918 TO JANUARY 1919

The overview of the most important events in these months is divided into two short periods. The first, encompassing the time from September to 3rd November, presents the final weeks before the end of the war, the capitulation of the dual monarchy, events connected to the preparations for decision-making about new countries, borders, and about the future of this region. It introduces the most important protagonists on the Slovenian side, especially Matija Slavič and Jožef Klekl st. By early November, "public opinion" about everyday life in the region, especially in Lower Prekmurje, had turned into unorganised rioting and violence, which led the authorities to react with violence. The riots continued even after the capitulation of the dual monarchy on 3rd November.

The second period, therefore the time from 3rd November to mid-January, was marked by a quick succession of events that influenced the rapid development of the situation. The determination of the temporary delimitation between Hungary and the State of Slovenes, Croats, and Serbs, from 1st December the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, annexed Prekmurje to the former. Many, primarily younger Prekmurians could not make peace with that; some sought help in Maribor and even in Ljubljana; others agitated the best they could amongst the people. The peak of these events was reached with the military action: one day before Christmas and on Christmas Day, an unexpected "annexation" incursion of Croatian militants from Međimurje to Prekmurje occurred. With the help of Jožef Godina from Dolnja Bistrica, a division of soldiers crossed the Mura by ferryboat close to Razkrižje, and immediately

after occupied “his” village and its immediate vicinity in collaboration with him. Other Croatian soldiers managed to occupy Dolnja Lendava and on 28th December also Murska Sobota. However, they were beaten and captured no later than on 3rd January. The failure of this action influenced further events in many respects. Such was the atmosphere in which the peace conference began on 12th January in Versailles near Paris, where Matija Slavič arrived late in the same month.

By January and within this month, several drafts of Prekmurje autonomy within Hungary were created; two of these were produced by local clergy. In mid-January in Bogojina, the latter made a stand about the plan for an extremely high level of autonomy of the Slovenian people, yet still within the Hungarian state. It appears that two, originally Prekmurian, variants of the future destiny of Prekmurje were created: Godina and Jerič’s “military” version with their sympathisers for annexation to the Serbs, Croats, and Slovenes; and Klekl’s – with the majority of local clergy – autonomy either within Hungary or within the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. In reality, this demand, which was later made even more severe, had to lead to the annexation to the Kingdom, since Klekl was well aware that the authorities would not accept it. The actual disposition of the Slovenian people is revealed by the failed rally organised by government personnel in Beltinci on 17th January.

KEYWORDS: *History of Slovenia, End of World War I, Prekmurje, Prekmurian Slovenians, Events of 1918–1919*